INGLIZ IBORALARINI KELIB CHIQISH TARIXI ORQALI O‘RGATISH METODIKASI

Mamasoliyev Sultonmurod Olimjon o‘g‘li
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi
E-mail:sultonmurod mamasoliyev01@gmail.com
Tel:+998330082805
Ilmiy rahbar: Axunov Muqumjon Muhammadaminovich
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Tel: +998 97 997 74 43
· *E-mail: muqumjon.axunov@bk.ru*

Annotatsiya.
Maqolada ingliz tili iboralarini ularning kelib chiqish tarixi orqali o‘rgatish metodikasi taklif etiladi. Muallifning “Ingliz tili iboralarining sirli tarixi” kitobidagi “Tarixi – Ma’nosi – Misollar – Qiziqarli faktlar” tuzilmasi asosida olti bosqichli dars modeli ishlab chiqilgan. Modelning ilmiy asosi sifatida etimologik izohlash, ikki tomonlama kodlash va axborotni chuqur qayta ishlash nazariyalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada namunaviy dars ishlanmasi, mashq turlari hamda iboralarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda madaniy kontekstni hisobga olish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *frazeologiya, ibora, etimologiya, madaniy kontekst, lug‘at o‘rgatish, eslab qolish, EFL metodikasi.*

Аннотация.
В статье предлагается методика обучения английским идиомам через историю их происхождения. На основе структуры книги автора «Ingliz tili iboralarining sirli tarixi» («История – Значение – Примеры – Интересные факты») разработана шестиэтапная модель урока. В качестве научной основы модели рассматриваются этимологическое объяснение, теория двойного кодирования и теория глубины обработки информации. Приводятся образец урока, типы упражнений и рекомендации по учёту культурного контекста при переводе идиом на узбекский язык.

Ключевые слова: *фразеология, идиома, этимология, культурный контекст, обучение лексике, запоминание, методика EFL.*

Abstract.
The article proposes a method of teaching English idioms through the history of their origin. Based on the structure of the author's book Ingliz tili iboralarining sirli tarixi (History – Meaning – Examples – Interesting facts), a six-stage lesson model has been developed. Etymological elaboration, dual coding theory and the levels-of-processing framework are discussed as the theoretical basis of the model. A sample lesson plan,

exercise types and recommendations on taking cultural context into account when translating idioms into Uzbek are presented.

Keywords: *phraseology, idiom, etymology, cultural context, vocabulary teaching, retention, EFL methodology.*

Kirish

Ingliz tilini o‘rganayotgan talaba uchun iboralar eng qiyin qatlamlardan biri hisoblanadi. So‘zlarning har birini bilish iboraning ma’nosini tushunishga yordam bermaydi: *under the weather* ob-havoga emas, kayfiyat va salomatlikka tegishli; *red tape* esa qizil tasma emas, balki idoraviy sansalorlikni bildiradi. Natijada talabalar iboralarni ma’nosi bilan birga yodlashga majbur bo‘ladi, yodlangan ma’lumot esa tez unutiladi.

Odatdagi darsliklarda ibora ko‘pincha “ibora – tarjima – misol” shaklida beriladi. Bu usulda iboraning nima uchun aynan shunday ma’no anglatishi tushuntirilmaydi, ya’ni ibora o‘quvchi uchun tasodifiy so‘zlar birikmasi bo‘lib qoladi. Holbuki har bir iboraning ortida tarix turadi: kema, bozor, jang maydoni yoki qadimiy urf-odat. Shu tarixni bilgan talaba iborani shunchaki yodlamaydi, balki uni tushunadi.

Ushbu maqolaning **maqsadi** ingliz iboralarini kelib chiqish tarixi orqali o‘rgatishning amaliy modelini taklif etish va uning ilmiy asoslarini ko‘rsatishdan iborat. Model muallifning DGU 48947-sonli mualliflik guvohnomasi bilan himoyalangan “Ingliz tili iboralarining sirli tarixi” kitobi tuzilmasiga tayanadi [6].

Adabiyotlar tahlili

Frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyati rus va o‘zbek tilshunosligida keng o‘rganilgan. A.V. Kunin ingliz frazeologiyasining katta qismi xalq tarixi, urf-odatlari va adabiyoti bilan bog‘liq ekanini ko‘rsatgan [5]. O‘zbek tilida Sh. Rahmatullayevning izohli frazeologik lug‘ati iboralarning ma’nosi va qo‘llanishini tizimli bayon qilgan [10].

I.S.P. Nation lug‘at o‘rgatishda so‘zning shakli, ma’nosi va qo‘llanishi bilan birga uning ichki motivatsiyasini ham tushuntirish foydali ekanini ta’kidlaydi [8]. Iboralarni o‘rgatish metodikasida esa kognitiv tilshunoslik muhim burilish yasadi. Z. Kövecses va P. Szabó iboralar tasodifiy emasligini, ularning ko‘pchiligi konseptual metaforalarga asoslanishini ko‘rsatib berdi va bu motivatsiyani tushuntirish o‘quvchilarga iboralarni o‘zlashtirishda yordam berishini aniqladi [4]. F. Boers metafora haqidagi xabardorlik lug‘atni eslab qolishni yaxshilashini tajribada isbotladi [1]. Ayniqsa F. Boers, J. Eyckmans va H. Stengersning tadqiqoti mazkur maqola uchun muhim: ular **etimologik izohlash** usulini, ya’ni iboraning tarixiy manbasini tushuntirishni o‘rganib, bu usul iboralarni tushunish va eslab qolishni sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatgan [2].

Bu natijalar ikki umumpsixologik nazariya bilan izohlanadi. A. Paivioning ikki tomonlama kodlash nazariyasiga ko‘ra, so‘z bilan birga tasvir ham eslab qolinsa, axborot xotirada ikki yo‘l bilan saqlanadi va oson tiklanadi [9]. F. Craik va R.

Lockhartning qayta ishlash chuqurligi nazariyasi esa axborot qanchalik chuqur, ma’no darajasida qayta ishlansa, shunchalik uzoq saqlanishini ta’kidlaydi [3]. Iboraning tarixi aynan shu ikki shartni bajaradi: u yorqin tasvir beradi va talabani ma’no ustida o‘ylashga majbur qiladi.

Shunga qaramay, o‘zbek auditoriyasi uchun etimologik yondashuvga asoslangan tayyor dars modellari deyarli yo‘q. Mavjud o‘quv materiallarida ingliz iboralarining tarixi kamdan-kam beriladi, tarjima masalasi esa alohida ko‘rilmaydi.

Metodika: olti bosqichli dars modeli

Taklif etilayotgan model “Ingliz tili iboralarining sirli tarixi” kitobidagi har bir maqolaning to‘rt qismli tuzilmasiga (Tarixi – Ma’nosi – Misollar – Qiziqarli faktlar) asoslanadi. Darsda bu tuzilma olti bosqichga kengaytiriladi: boshiga taxmin bosqichi, oxiriga esa tarjima va faollashtirish bosqichlari qo‘shiladi (1-jadval).

1-jadval. Iboralarni o‘rgatishning olti bosqichli modeli

Bosqich	Mazmuni	Talabaning vazifasi	Vaqt
1. Taxmin	O‘qituvchi iborani kontekstsiz yozadi yoki kitobdagi rasmni ko‘rsatadi	Iboraning ma’nosini taxmin qiladi	3–5 daq.
2. Tarix	Iboraning kelib chiqishi qisqa hikoya shaklida aytiladi	Tinglaydi, savollar beradi	5–7 daq.
3. Ma’no	Hozirgi ma’nosi tarix bilan bog‘lab tushuntiriladi	Taxminini haqiqiy ma’no bilan solishtiradi	3–5 daq.
4. Misollar	Iboraning zamonaviy matndagi qo‘llanishi ko‘rsatiladi	Misollarni tahlil qiladi, o‘zi gap tuzadi	7–10 daq.
5. Tarjima	O‘zbekcha ekvivalent izlanadi	Ibora uchun o‘zbekcha muqobilni topadi va solishtiradi	7–10 daq.
6. Faollashtirish	Qiziqarli fakt, o‘yin yoki ijodiy topshiriq	Iborani yangi vaziyatda qo‘llaydi	10 daq.

Taxmin bosqichi talabaning qiziqishini uyg‘otadi. Taxmin noto‘g‘ri chiqsa ham foydali: talaba haqiqiy ma’noni bilganda o‘z taxmini bilan solishtiradi va bu farq xotirada qoladi.

Tarix bosqichi modelning asosiy qismi. Hikoya qisqa, aniq va tasviriy bo‘lishi, faktlar esa ishonchli lug‘atlar bilan tekshirilgan bo‘lishi kerak [11]. Masalan, *under the weather* iborasi haqida shunday deyish mumkin: qadimda dengiz kasalligiga chalingan dengizchilar kemaning pastki qismiga, ya’ni ob-havodan pana joyga tushirilgan. Shu tasvirni eshitgan talaba iboraning “tobi qochmoq” ma’nosini boshqa unutmaydi.

Tarjima bosqichida talabalar o‘zbekcha muqobil izlaydi va u qaysi turga kirishini aniqlaydi: to‘liq ekvivalent, obrazi boshqa bo‘lgan qisman ekvivalent, madaniy almashtirish yoki tasviriy tarjima. Bu tasnif muallifning avvalgi tadqiqotida batafsil asoslangan [7]. Bu bosqich iboraning tarixini bilish tarjimada nega muhimligini amalda ko‘rsatadi. Masalan, *carry coals to Newcastle* iborasini so‘zma-so‘z tarjima qilib bo‘lmaydi, chunki o‘zbek o‘quvchisi Nyukaslning ko‘mir shahri ekanini bilmaydi. Lekin uning o‘rnini *Kirmonga zira olib bormoq* iborasi bemalol bosadi.

Namunaviy dars ishlanmasi

Quyida 80 daqiqalik amaliy mashg‘ulot uchun namunaviy ishlanma keltiriladi. Mavzu: “Dengiz bilan bog‘liq iboralar”. Darsda to‘rtta ibora o‘rganiladi: *under the weather, show one's true colours, turn a blind eye, be at loggerheads*.

1. **Kirish (5 daq.).** O‘qituvchi savol beradi: “Dengizdan uzoq bo‘lgan xalqning tilida dengiz iboralari bormi?” Talabalar o‘zbek tilidan misol izlaydi.

2. **Taxmin (10 daq.).** Kitobdagi to‘rtta rasm ko‘rsatiladi. Juftliklar har bir rasm qaysi iboraga tegishli ekanini va uning ma’nosini taxmin qiladi.

3. **Tarix va ma’no (20 daq.).** Har bir iboraning tarixi 3–4 jumlali hikoya bilan beriladi. Masalan, *turn a blind eye* uchun admiral Nelsonning 1801-yildagi Kopengagen jangidagi voqeasi aytiladi.

4. **Misollar (15 daq.).** Talabalar gazeta va film parchalaridagi gaplarda iboralarni topadi, so‘ng o‘zlari bittadan gap tuzadi.

5. **Tarjima (15 daq.).** Guruhlar har bir iboraga o‘zbekcha muqobil topadi: *tobi qochmoq, asl basharasini ko‘rsatmoq, ko‘z yummoq, it-mushuk bo‘lmoq*. So‘ng obrazlar solishtiriladi: dengiz tasviri o‘zbek tilida qanday tasvirga almashgan?

6. **Faollashtirish (15 daq.).** “Hikoyachi” o‘yini: har bir talaba bitta iboraning tarixini kitobga qaramasdan guruhdoshlariga so‘zlab beradi.

Mashq turlari

Model doirasida quyidagi mashq turlaridan foydalanish tavsiya etiladi (2-jadval).

2-jadval. Etimologik yondashuvga asoslangan mashq turlari

Mashq	Mazmuni	Maqsadi
Tarixdan iborani top	Talabaga iboraning tarixi beriladi, iborani o‘zi topadi	Tarix va ma’noni bog‘lash
Rasm – ibora	Kitobdagi rasmlarga qarab ibora va ma’nosini aytish	Tasviriy xotirani faollashtirish
Tarjimon	Iboralarni to‘rt turdagi o‘zbekcha muqobillar bo‘yicha saralash	Madaniy kontekstni anglash
Hikoyachi	Iboraning tarixini o‘z so‘zlari bilan qayta so‘zlash	Og‘zaki nutq va chuqur qayta ishlash
To‘g‘ri yoki noto‘g‘ri	Haqiqiy va to‘qilgan tarixlar orasidan to‘g‘risini aniqlash	Tanqidiy fikrlash

Oxirgi mashq alohida e’tiborga loyiq. Ba’zi iboralarning kelib chiqishi haqida bir nechta qarash mavjud, masalan *rain cats and dogs* iborasining manbasi hanuzgacha bahsli. Bunday holatlarni yashirmaslik, aksincha talabalar bilan muhokama qilish kerak: bu ularga xalq etimologiyasini ilmiy faktdan ajratishni o‘rgatadi.

Muhokama

Taklif etilgan model bir nechta afzalliklarga ega. Birinchidan, u iborani tasodifiy so‘zlar birikmasidan mantiqli birlikka aylantiradi. Ikkinchidan, tarixiy hikoya darsga qiziqish olib kiradi: til faktlari tarix, geografiya va madaniyat bilan bog‘lanadi. Uchinchidan, tarjima bosqichi talabani ikki madaniyatni solishtirishga undaydi. Bu esa bo‘lajak tarjimon va o‘qituvchilar uchun ayniqsa muhim.

Shu bilan birga, model cheklovlardan holi emas. Har bir ibora uchun tarixiy hikoya tayyorlash o‘qituvchidan qo‘shimcha vaqt talab qiladi. Bu muammoni tayyor manba hal qiladi: “Ingliz tili iboralarining sirli tarixi” kitobi aynan shunday material vazifasini o‘taydi. Bundan tashqari, model iboralarni kam sonda, lekin chuqur o‘rgatishga mo‘ljallangan, shuning uchun u lug‘atni tez kengaytirish usullarining o‘rnini bosmaydi, balki ularni to‘ldiradi.

Modelning samaradorligini aniqlash uchun keyingi bosqichda tajriba-sinov ishlari o‘tkazish rejalashtirilgan. Unda nazorat guruhi iboralarni an’anaviy usulda, tajriba guruhi esa taklif etilgan model asosida o‘rganadi, so‘ng ikki guruhning natijalari darhol va bir necha haftadan keyin solishtiriladi.

Xulosa

Ingliz iboralarini kelib chiqish tarixi orqali o‘rgatish ularni tushunish, eslab qolish va to‘g‘ri tarjima qilishga yordam beradi. Bu yondashuv etimologik izohlash, ikki tomonlama kodlash va axborotni chuqur qayta ishlash bo‘yicha tadqiqotlarga tayanadi. Maqolada “Ingliz tili iboralarining sirli tarixi” kitobi tuzilmasi asosida olti bosqichli dars modeli, namunaviy dars ishlanmasi va mashq turlari taklif etildi. Model chet tillari oliy ta’lim muassasalarida “Amaliy ingliz tili”, “Leksikologiya” va “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” fanlarida qo‘llanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boers F. Metaphor awareness and vocabulary retention // Applied Linguistics. – 2000. – Vol. 21, No. 4. – P. 553–571.

2. Boers F., Eyckmans J., Stengers H. Presenting figurative idioms with a touch of etymology: more than mere mnemonics? // Language Teaching Research. – 2007. – Vol. 11, No. 1. – P. 43–62.

3. Craik F.I.M., Lockhart R.S. Levels of processing: A framework for memory research // Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior. – 1972. – Vol. 11, No. 6. – P. 671–684.

4. Kövecses Z., Szabó P. Idioms: A view from cognitive semantics // Applied Linguistics. – 1996. – Vol. 17, No. 3. – P. 326–355.

5. Kunin A.V. Angliyskaya frazeologiya. – Moskva: Vysshaya shkola, 1970.

6. Mamasoliyev S., Axunov M. Ingliz tili iboralarining sirli tarixi. Mualliflik huquqi guvohnomasi DGU 48947. – 2025 yil.

7. Mamasoliyev S. Cultural equivalence in translating English idioms into Uzbek: an etymology-based approach

8. Nation I.S.P. Learning Vocabulary in Another Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

9. Paivio A. Imagery and Verbal Processes. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971.

10. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.

11. Siefring J. (ed.) The Oxford Dictionary of Idioms. 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2004.